

Aufsatz

A fordításértékelés perspektívái

Előtanulmány

Péter Csátár

University of Debrecen
Department of German Linguistics
Egyetem tér 1.
H-4032 Debrecen
csatar.peter@arts.unideb.hu

Kitti Krenák

University of Debrecen
Institute of German Studies
Egyetem tér 1.
H-4032 Debrecen
kitti329@gmail.com

Abstract

In this study we briefly give an overview of the fields which are strongly related to the quality assessment of translations (e.g. training in translation techniques, translation market, and literary translation). We summarize typical requirements and strategies of assessment related to these fields, whereby our focus primarily lies on the applicability of the TQA (Translation Quality Assessment) model of Juliane House (1997/2015). In our paper we demonstrate the advantages and disadvantages of the TQA model with the help of a case study.

Keywords: translation quality assessment; literary translation; translation study

A fordítások értékelhetősége olyan kérdés, amely minden olyan területen időről-időre felbukkan, ahol fordításokkal dolgoznak. Legyen szó egy szerződés szövegéről, egy használati útmutatóról vagy egy szépirodalmi alkotásról, a fordítások értékelése (és ezzel együtt a fordítói tevékenység ellenőrzése) megkerülhetetlen eleme a fordítói szakmának és ezért fontos kutatási területe a fordításokat és a fordítói tevékenységet tudományos eszközökkel vizsgáló fordítástudománynak, azaz a transzlatológiának. Írásunkban arra vállalkozunk, hogy rövid áttekintést adjunk azokról a színterekről, amelyeknek szerves részét alkotja a fordítások értékelése (fordítástechnikai kurzusok, fordítói piac, műfordítás), és bemutatjuk, hogy milyen jellemző elvárásokkal és eljárásokkal találkozunk ezeken a területeken. Mivel a fordítástechnikai kurzusok értékelő eljárásaival és a fordítói piac minőségbiztosítási rendszereivel több tanulmány is foglalkozott az utóbbi időben (Dróth 2011; Horváth 2011; Klaudy 2005), ezért ebben az írásban a műfordítások, ese-

tünkben a gyerekirodalom fordításával foglalkozunk és foglalunk össze egy esettanulmányt Juliane House munkája nyomán (1997/2015). Tanulmányunkban House modelljének előnyeire és korlátaira szeretnénk ráirányítani a figyelmet.

0 Előzetes megjegyzések: az értékelés mint perspektíva

Az értékelés egy tudatosan és szándékvezérelten végrehajtott tevékenység, ezért kézenfekvő abból kiindulni, hogy a fordítások értékelését az értékeléssel elérendő cél felől, azaz perspektívikusan határozzuk meg. A fordítóképzésben például egyfelől azért értékeljük a hallgatók teljesítményét, hogy felmérjük a fordítói kompetenciájukat (zárthelyi vizsgák, képesítőfordítás, vö. Dróth 2003; Lesznyák 2003, 2004). A képzés során ugyanakkor azért is értékelünk és diagnosztizálunk hibákat, hogy terápiás céllal világossá tegyük a hallgatók számára, hogy mely területeken kell javulniuk. A fordítói piacon más szempontok érvényesülnek (Kramliné Szalai 2002), hiszen ott nem terápiás, hanem korrekciós céllal szokás értékelni, ugyanakkor viszonylag differenciált itt is az értékelés, mivel más szempontokat érvényesít egy anyanyelvi lektor, ha a feladata a szöveg célnyelvi gördülékenységének a biztosítása, illetve a szaknyelvi lektor, aki a szakmai nyelvhasználat és a terminológia helyes használatát ellenőrzi és korrigálja (Horváth 2011). A műfordítások esetében megint más a helyzet. Egy klasszikus mű újrafordítását vagy egy nagy sikert aratott kortárs író frissen megjelent munkájának irodalmi műfordítását ugyanis korrigálni már a kiadás után igencsak nehézkes, ezért egyfelől kritikai elemzésnek szokás alávetni a műfordításokat, másfelől pedig – és nem csak azért, mert esetleg valamilyen értelemben hibás a fordítás – újra szokás őket fordítani. Ahogyan a korábban említett két másik területen, úgy tehát itt is különféle helyzetekben és perspektívákból képezheti a fordítás értékelésének tárgyát a lefordított szöveg.

A továbbiakban ezért a fordítások értékelésének különféle színtereiről fogunk beszélni, valamint az ezeken a színtereken belüli lehetséges perspektívákat fogjuk felvázolni, hogy világossá tegyük: a fordításértékelés fogalmi hálója és ennél fogva az elemzése maga is differenciált képet kell, hogy mutasson.

1 A fordításértékelés szinterei

A következőkben röviden felvázoljuk a fordításértékelés különféle szintereit, majd a kulturális szövegek fordításának egy értékelési modelljét mutatjuk be.

1.1 A fordítás mint tanfordítás

Kissé leegyszerűsítve a helyzetet, a tanfordítások (Klaudy 2005) általában azért készülnek, hogy ún. átváltási műveletek gyakoroltatásával fejlesszük a fordítóképzésben részt vevő hallgatók fordítói kompetenciáját. A tanfordítások diagnosztikus célokat szolgálnak, ugyanis általuk igyekeznek felmérni a hallgató készségeinek szintjét. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a célnyelvi szöveg nyelvi előállítási folyamatának építőköveit, azok egymáshoz illesztésének technikáit gyakoroltatjuk, így az értékelés is a fordítástechnika elsajátításának mérésére, végső soron pedig a fordítói kompetencia felmérésére koncentrál. A fordítások azért készülnek az órákon, hogy a szemléltetés az átváltási műveleteket, hogy rámutassunk vele a nyelvpárok strukturális különbségeire, természetesen nem elhanyagolva, sőt folyamatosan hangsúlyozva a kulturális különbségek – mint hibaforrások – jelentőségét. Az órákon készülő és kiértékelt fordítások azonban nem kerülnek ki a képzésből, céljuk az oktatás, azaz a fordítói kompetencia fejlesztése. A fordítóképzésben a fordítások rövidéletűek, ugyanakkor az értékelésük explicit és direkt (a hallgató jegyet kap), hiszen ez szolgálja leginkább a fordítóképzés céljait. Összességben a tanfordítások értékelése egyfajta diagnózis a hallgató fordítói kompetenciájáról, amelyből kiindulva aztán terápiás gyakorlatokkal a hiányosságok pótlását, a meglévő készségek erősítését célozzák meg a képzések.

1.2 A fordítás mint szövegipari munka

A fordítások készítése a fordítói piacon megbízás alapján történik (gyakran a szó jogi értelmében szerződés által is rögzített keretek között). Az efféle, megrendelésre készülő fordításokban ezért a megrendelői szempontok érvényesülnek elsődlegesen. A fordítások végleges formájukat egy olyan minőségbiztosítási folyamatban nyerik el, amelynek (ideális esetben) szerves részét alkotja az értékelés, azaz a lektorálás. Az értékelés valamilyen sémát követ, a kommentárok általában széljegyzetek formájában vannak jelen, a javítások pedig belekerülnek a szövegbe. Az explicit és a rövid munkafolyamat direkt és célratörő, melynek kiforrott minőségbiztosítási elvei vannak. Németországban korábban a DIN 2345, 2006 óta az EN 15038, Magyaror-

szágon pedig a Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete dolgozott ki korábban egy minőségbiztosítási rendszert. A korábbi állapotokhoz lásd Kramliné Szalai (2002) összefoglalóját, az újabb állapotokat a Professzionális Fordításszolgáltatók Egyesülete (Proford) és a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesületének (MFTE) „Fordítóipiaci Együttműködési Megállapodás” című közös ajánlása tartalmazza. (<https://www.nyest.hu/media/izekre-szedik-a-memorandumot.pdf> – letöltés: 2017.05.14.)

1.3 A fordítás mint kulturális alkotó tevékenység

A kulturális életben keletkező szövegfordítások a célnyelven olyan kulturális eseménynek tekinthetők, amelyek ideális esetben hatással vannak a kulturális élet működésére, alakítóinak és fenntartóinak attitűdjeire.¹ A műfordítások értékelése ebbe a keretbe ágyazódik bele, és azt célozza meg kideríteni, hogy a fordítás milyen módon járul hozzá a fordított recepciójához azon a triviális szemponton túl, hogy a fordítás megléte egyúttal a mű kulturális recepciójának egyik alapfeltétele. Az értékelés során ezért ezt, azaz a hatást kiváltó és fenntartó célnyelvi szöveget értékelik a kritikusok. Az olyan jelenségek azonban, mint a hatás maguk is megkövetelnék a fogalmi explikációt, amelyre itt nem vállalkozhatunk. Annyit azonban leszögezhetünk, hogy az értékelési folyamat egy hosszan tartó, nem egyszeri megítélési aktusból álló folyamat, azaz hatástörténeti jelenség. Ennek következményeként a fordítások értéke egy kultúrában hosszú távon dől el.

A fordítás fentebb vázolt szinterei nyilvánvalóan összefüggenek egymással, hiszen egyfelől a képzett fordítót alkalmazza a fordítóiroda, másfelől kulturális művek fordításai gyakran képezik részét a fordítóképzésnek. Az alábbi táblázat ugyanakkor a maga vázlatosságában is azt mutatja, hogy a képzés és a fordítói piac között nagyobb az átjárás és a hasonlóság, mint a kulturális fordítások és a piac, illetve a képzés között.

¹ A műfordításokról és a műfordítás-kritikáról itt nem kívánunk részletesebben szólni, mivel egyetlen modellre kívánunk koncentrálni. A témához bőséges szakirodalom áll rendelkezésre magyar nyelven is. (Vö. pl. Józán & Szegedy-Maszák 2005).

A fordítás területei	Értékelés fajtája	Explicit javítás	Direkt értékelés
Kulturális élet	Kritika (a kulturális befogadhatóság felmérése)	NEM	NEM
Fordítóképzés	Korrekció (terápiás céllal)	IGEN	IGEN
Fordítóipar	Lektorálás (minőség-biztosítási céllal)	IGEN	IGEN

1. ábra. A fordítás színterei

A továbbiakban a kulturális szövegek fordításának egy értékelési modelljét mutatjuk meg egy esettanulmány segítségével. Célunk annak megmutatása, hogy van olyan elméleti kezdeményezés, amelyet vélhetőleg haszonnal tudunk alkalmazni nemcsak az alább elemzett gyermekkönyv fordításának értékelésekor, hanem más műfajok esetében is.

2 Juliane House szövegközpontú modellje (House (1997, 2015): *Translation Quality Assessment* (TQA))

2.1 Alapfogalmak

2.1.1 Ekvivalencia

House modellje a Koller (1992, 1995) által részletesen elemzett ekvivalencia fogalomra támaszkodva fordításon olyan célnyelvi szövegproduktumot ért, amely a szemantikai, pragmatikai és szövegnyelvi jellegzetességeit tekintve ekvivalens módon helyettesíti a forrásnyelvi szöveget az adott célnyelvi kultúrában (House 2002).²

Az ekvivalencia azonban nem azonosságot jelent, hanem egyenértékűséget, melyet House a szövegfunkcióhoz kapcsolva a célnyelvi és a forrásnyelvi szöveg funkcionális egyenértékűségként ír le. Kissé előresietve rögzíthet-

² Az ekvivalencia fogalma sokat vitatott jelenség a fordítástudományban. A fordítástudomány története – hogy egy klasszikus idézetet parafrázeáljunk – megírható az ekvivalencia fogalmához fűzött megjegyzések történeteként. House Kollerhez (1992) és Albrecht-höz (1987, 1990) kapcsolódva Snelly-Hornby érvelését vitatva fejti ki, hogy az ekvivalencia nem azonosságot, hanem invarianciát jelent, amely azonban a különféle nyelvi, szociális és kulturális tényezők tükrében relativizálódik a fordítás folyamán. Vö.: House 1997: 24-27.

jük, hogy House modellje egy felülről lefelé értékelő (top-down) modell, amely a szöveg egészes funkcióját tekinti az ekvivalencia mértékének megadásához, vagyis a célnyelvi és a forrásnyelvi szöveg funkcionális ekvivalenciája az, amelyhez mérten sikerült vagy kevésbé sikerült fordításokról beszélhetünk. Röviden utalnunk kell arra, hogy az itt bemutatott modell House 1997-es munkáján alapszik, amely 1977-es művének egy több szempontból egyszerűsített és a nyelvtudomány változásait is (pragmatikai fordulat) is figyelembe vevő átdolgozása. A kötet 2015-ös új kiadása a modell elméleti alapjain nem változtatott, ugyanakkor új esettanulmányt és friss reflexiókat tartalmaz az elmúlt 20 év változásairól.³

2.1.2 Szövegprofil és szövegfunkció

House a szövegfunkció meghatározásához egyfelől bevezeti a szövegfajta (genre, a.m. műfaj) és a regiszter fogalmait. A szövegfajta fogalmát nem a klasszikus irodalmi műfaj értelmében használja, hanem olyan szövegek csoportját érti rajta, amelyek egyazon kommunikatív szándékot valósítanak meg.⁴ Vagyis nyelvileg jelölt, és meghatározott társas viselkedési normákat is tartalmazó, komplex kulturális cselekvésekről van szó, amilyen például egy pohárköszöntő. Ez a szövegeknek egy makroszintű besorolása, amelyhez társítunk egy nyelvi és kulturális viselkedésrendszert is. A beszélt és írott szövegek világában gondoljunk például a prédikációra, vagy az esszére mint műfajra, illetve a használati utasításokra vagy a szerződésekre mint szövegfajtákra.

De milyen fogódzók alapján tekinthető egy szöveg valamely szövegfajta-hoz tartozónak? House a szövegfajta jellegzetes nyelvi és szociális dimenzióinak összekapcsolódásának, azaz a funkcionális nyelvhasználat megadására bevezeti a regiszter fogalmát, amelyet az angol funkcionalista hagyomány klasszikusaira (Halliday & Hasan 1989) és a kontextualista Crystal és Davy (1969) elméletére támaszkodva három dimenzió mentén – diskurzusmező (field), a diskurzus hangvétele (tenor), a diskurzus módja (mode) – tekint leírhatónak, mégpedig a nyelvi analízis révén.⁵

³ House modelljének tömör leírásait tartalmazza House 2001, magyar nyelvű összefoglalót az 1997-es munkáról Dróth (2002) ad.

⁴ House meghatározása egybecseng a magyar szövegtani szakirodalomban is elfogadottnak tekintett szövegfajta definícióval: „a feladó és a címzett között meghatározott kapcsolatot feltételező, sajátos beszédhelyzetben születő, megszabott célú, témájú, jellegzetes felépítésű és stílusú szövegforma” (Szikszainé 1999: 277).

⁵ Polcz (2011) nyomán a field terminust a diskurzusmező, a tenort a diskurzus hangvétele, a mode-ot a diskurzus módja fordításokban fogjuk használni.

2.1.3 Regiszter: diskurzusmező, hangvétel, mód

Látható, hogy House modelljében a regiszter fogalmával jutunk el ahhoz az elemzési térhez, amelyben – technikai értelemben – értékelhetővé válik a funkcionális ekvivalencia. A regiszter három dimenziója House modelljében különféle oldalról biztosít hozzáférést a szöveghez a mikrostrukturális szinten: A diskurzusmező dimenziójában a szöveg tartalma, a téma válik az elemzés tárgyává, amely egy referenciális-gondolati tér, miként azt House a modell (1977) korábbi terminológiája alapján jelöli. A hangvétel az a dimenzió, ahol a szerző vagy a szövegalkotó (ennek nem kell feltétlenül egy személynek lennie) és a szöveg célcsoportja közötti interperszonális viszonyok (szociális és informális távolság) érhetőek tetten a maguk nyelvi manifestációiban. Végül a mód dimenziójában arra a kérdésre kapunk választ, hogy a megformált szöveg mennyiben áll közel inkább az írott és mennyiben inkább szóbeli közléshez, valamint arról kaphatunk felvilágosítást a szöveg elemzése révén, hogy a címzett milyen mértékben kerül bevonásra a szövegbe olyan különféle nyelvi eszközökkel, mint a deiktikus elemek használata, a retorikai kérdés, vagy éppen az exklamáció.

Ezeknek a dimenzióknak a nyelvi elemzésével juthatunk el oda, hogy megállapítsuk: a szöveg milyen regiszterben mutatkozik meg és ily módon meghatározhatjuk a szövegfajtát. A szövegfajta és a regiszter rögzítésével pedig kirajzolódik a szöveg profilja, amivel meghatározható a szöveg funkciója az adott nyelvi és kulturális térben. A szövegprofil tehát a szöveg különböző dimenzióinak összjátékából áll elő, amelynek révén a szöveg egy bizonyos funkciót lát el az adott kulturális és nyelvi térben. A szövegprofil rögzítése a szöveg funkciójának meghatározása által House modelljében elvégezendő mind a forrás-, mind pedig a célnyelvi szöveg esetében, és a két elemzés eredményének összevetésével lehet következtéseket megfogalmazni a célnyelvi szöveg fordítási minőségével kapcsolatban. Vagy ahogyan ő maga megfogalmazza:

This profile, which characterizes the function of the text, is then the norm against which the quality of the translation text is to be measured, i.e. a given translation text is analysed using the same dimensional scheme and at the same level of delicacy, and the degree to which its textual profile and function match or do not match the source text's is the degree to which the translation text is more or less adequate in quality (House 2015: 30).

2.1.4 Nyílt és rejtett fordítás

House mindemellett azt is hangsúlyozza, hogy az értékelés folyamán tekintettel kell azonban lennünk arra, hogy – mint az legalábbis Schleicherma-cher fogalmi megkülönböztetése óta ismert – két alapvető módját ismerjük el a fordításnak, a betagozó (szabad) és az elidegenítő (szó szerinti) fordítás

típusát. Az előbbi esetben nem érzékelhető a szövegfeldolgozó számára, hogy fordításról van szó. House terminológiája szerint ilyenkor rejtett fordításról beszélhetünk (covert translation). Ilyen rejtett fordítás például egy több nyelven és több országban megjelenő magazin egy cikke. A másik esetben, azaz amikor világos a szöveg címzettje számára, hogy fordítással van dolga, nyílt fordításról beszélhetünk (overt translation). Ilyenkor a szövegfeldolgozó több dimenzióban is érzékeli, hogy fordítást tart a kezében (Perriklész egyik az athéniak előtt a peloponnészoszi háborúban tartott beszédének a fordítása, vagy Bismarcknak a német parlamentben tartott leköszönő beszédének a fordítása).

A két fordítási típus különbségét House modellje a cél- és a forrásnyelvi szövegprofilok, valamint a szövegfunkció ekvivalenciájának eltéréseiben ragadja meg. A nyílt fordítások esetében a szövegfunkció nem ekvivalens, ami könnyen belátható az olyan forrásnyelvi szöveg esetében, amely egy másik korban egy másik célközönséghez szólt azért, hogy meggyőzze a hallgatóságát pl. egy háború igazságosságát illetően. Ebben az esetben a fordító feladata az, hogy minél inkább belátást engedjen a szövegolvasó számára az eredeti szövegfunkcióba. Az eredeti szövegfunkció láttatásával a fordító egy – House terminológiájával – másodrendű funkcióval látja el a szöveget, tehát az eredeti forrásnyelvi funkció egyfajta átemelése zajlik le, mégpedig oly módon, hogy a célnyelvi szöveg által betöltött elsődleges funkcióval ez nem ütközik. Ennek többféle technikája lehetséges, de hogy talán csak a legszembeötlőbbet említsük, ilyenek a szöveghez fűzött felvilágító, a kulturális és nyelvi eltéréseket, azok forrásnyelvi és kulturális helyi értékét magyarázó fordítói megjegyzések, magyarázatok vagy akár hosszabb terjedelmű utó- és előszók.⁶

2.1.5 Kulturális filter

A rejtett fordítások abban különböznek a nyílt fordításoktól, hogy a rejtett fordítás esetében a szöveg ugyanazt a szövegfunkciót tölti be mind a cél-, mind pedig a forrásnyelven. Ilyen például egy utazási magazinban egy ismertető egy egzotikus helyről, vagy egy recept egy nemzetközi konyhát bemutató könyvben. Ezeknek a meggyőző vagy éppen informáló funkciója megmarad mind forrás-, mind pedig a célnyelven. Itt sem könnyű azonban a fordító dolga, hiszen a kulturális különbségek miatt bizonyos mértékű át-

⁶ Ennek egyik a fordításelmélet fejlődése szempontjából is lényeges példája az, ahogy Malinowski (1923) a Trobriand-szigetek (Pápua Új-Guinea) törzsi kultúrájának szövegeit fordította angolra. Malinowski a szó szerinti fordítást preferálta ugyan, de az idegen kultúra közvetítésének érdekében kommentárokkal látta el a szöveget (Vö. House 1997: 37). A brit kontextualista nyelvészetre pedig, amelyre House elmélete is épül, nagy hatással volt Malinowski műve.

alakítás szükséges. Ezt azonban úgy kell elvégezni, hogy a szöveg fordítás jellege rejtve maradjon, ami természetesen úgy érhető el, hogy a fordító a célnyelvi megformáláson keresztül, azaz a regiszter három dimenziójában végez el bizonyos átalakításokat, amelyeket a kulturális különbségek áthidalása motivál. Az eredmény a szövegprofil megváltozása a szövegfunkció megmaradása mellett.

House a szemüveg metaforával írja le a jelenséget és a kulturális filter terminusát vezeti be a jelölésére. A fordító a szövegprofil bizonyos pontjainak megváltozását azzal éri el, hogy egy nyelvi szemüveget ad az olvasóra, aki ezen a szűrőn keresztül dolgozza fel a szöveget. Mivel a szemüveget nem látjuk, ezért a célnyelvi szöveg úgy hat, mintha eredetileg is a célnyelven fogalmazódott volna meg a gondolati tartalma (Vö. House 1997: 114). A kulturális filter alkalmazása tehát azt jelenti, hogy olyan mikroszintű – szintaktikai, lexikai – vagy makroszintű – textuális – változtatással él a fordító, amelynek pragmatikai jelentősége van és amelynek a célja, hogy a célnyelvi olvasó minél inkább „a magáénak érezze” a szöveget. Ezeknek a kulturális filtereknek a feltárása ezért fontos feladat, amely a kontrasztív-pragmatika területéhez tartozik (pl. Kovácsné Dudás 2007, szállodai honlapok elemzését német-magyar viszonylatban, különösen 105. o., valamint Polcz 2011, aki indirekt beszédaktusokat elemez filmszöveg fordításokban, angol-magyar viszonylatban vagy akár House saját példáját, amely angol gyermekkönyvek német fordításait elemzi).

Nyilvánvaló, hogy a rejtett és a nyílt fordítások közötti fogalmi különbségtétel nem hagyható figyelmen kívül a fordítások minőségének megítélésakor, hiszen lehetséges, hogy negatívan ítélünk meg egy szöveget, mondván, túlságosan is eltér a szövegprofil az eredetitől, miközben mindezt indokolhatják a kulturális különbségek.

Ugyanakkor a rejtett fordítások esetében az illúziókeltés módját és mértékét kell megítélnünk, hiszen – mint arra utaltunk – a célnyelvi szöveg olvasója nem feltétlenül van tudatában annak, hogy a fordítói szemüvegen keresztül szemléli a szöveget, a változtatások nem transzparenssek és nem dokumentáltak.

3 A fordítások értékelése a TQA-modellben

A fordítások értékelése House modelljében a célnyelvi és a forrásnyelvi szöveg (i) regiszterének és fajtájának (összefoglalva a szövegprofilnak) az összevető elemzését, valamint a (ii) szövegfunkció esetleges eltérésén keresztül a fordítás (indokoltan) rejtett vagy nyílt voltának megállapítását foglalja magába. Ha lépésekre akarjuk tagolni ezt a munkafolyamatot, akkor a következőképpen kell eljárunk:

3.1 Regiszterelemzés

A cél- és a forrásnyelvi szöveg nyelvi regiszterét alkotó három dimenzió elemzése:

1. diskurzusmező elemzése
2. hangvétel elemzése
3. diskurzusmód elemzése

3.2 Szövegfajta megállapítása

A cél- és forrásnyelvi szöveg fajtájának megállapítása a regiszter alapján.

3.3 Szövegfunkció megállapítása

A cél- és forrásnyelvi szöveg szövegfunkciójának megállapítása.

3.4 A szövegprofilok összevetése

Az 1-3. lépések elemzéseinek összevetése alapján a szövegprofil ekvivalencia megállapítása a nyílt és a rejtett fordítás dimenzióinak bevonásával.

3.4.1 Rejtett fordítás

A cél- és forrásnyelvi szöveg funkciójának és fajtájának egyezése esetén (rejtett fordítás):

- (i) a regiszter dimenzióiban az ekvivalencia-eltérések indokoltságának megállapítása kulturális szűrők feltárásával

3.4.2 Nyílt fordítás

A cél- és forrásnyelvi szöveg funkciójának eltérése esetén (nyílt fordítás)

- (i) a regiszter dimenzióiban az ekvivalencia-eltérések indokoltságának megállapítása a második szintű funkció létrehozásában

3.5 A fordítás értékelése

A fordítás leíró értékelése a szövegprofilok alapján.

A továbbiakban egy példaelemzéssel szemléltetjük, hogy miként vihető végig egy efféle elemzés egy rejtett fordításban.

4 Példaelemzés: Angol nyelvű gyermekkönyv fordítása német nyelvre⁷

Könyvészeti adatok:

– Jill Murphy: *Five Minutes' Peace*. London: Walker Books, 1986 (angol eredeti)

– Jill Murphy: *Nur fünf Minuten Ruh*. München: Anette Betz Verlag, 1987. (német fordítás. Fordította: Britta Groiß)

<http://www.amazon.co.uk/Five-Minutes-Peace-Jill-Murphy/dp/0399257071>

4.1 Regiszterelemzés

4.1.1 A diskurzusmező (tartalom, téma, referencialitás)

A mű egy gyermekek számára íródott, képekkel gazdagon illusztrált szöveg, amely egy elefántcsalád mindennapjait mutatja be. Mrs. Large 5 perc nyugalmat szeretne, ami természetesen nem lehetséges, mert a 3 gyermeke (Lester, Laura és a kicsi) máris ott teremnek, hogy együtt lehessenek a mamával. A szöveg hangos olvasásra íródott, köznapi helyzeteket finom humorral ötvöző mű, melynek célcsoportja a 4-7 év közötti gyermekek.

A tartalom, a téma kifejtésének nyelvi elemzése megmutatja, hogy a forrásnyelvi szöveg milyen tipikus eszközökkel dolgozza ki a diskurzusmezőt:

(i) **lexikális eszközök:** a gyermekek által ismert környezetet (ház helyiségei és tartozékai, a mindennapi élet tárgyai) leíró lexikával találkozunk: sok a konkrét tárgyjelölő főnév és a konkrét ige.

ANGOL (kiemelések tőlünk – a szerzők):

– Mrs. Large took *a tray* from *the cupboard*. She set it with *a teapot, a milk jug, her favourite cup* and *saucer, a plate of marmalade toast* and *a leftover cake from yesterday*.

NÉMET (kiemelések tőlünk – a szerzők):

– Schließlich **sprangen** Baby E. war **so aufgeregt**, dass ... **versus** they all **got in**. The little one **was in such a hurry** that (árnyaltabb leíró jelentésű igék a németben)

– Nein, sagte Mutter Elefant bestimmt. **versus** No, said Mrs. Large. (nagyobb fokú kifejtettség a németben – explicitáció)

Fordítói műveletek: a fordított szöveg explicitebb, részletesebbek a leírások és erőteljesebb a szöveg magyarázó jellege, amelyet az általánosabb jelentésű szavak és az árnyaltabb jelentésű igék használata jelez.

⁷ Jill Murphy szövegének és fordításának elemzése itt következő elemzése House (1997: 122-131)-ben leírtakat rekapitulálja.

A következmény: a szöveg az ismeretszerzést állítja előtérbe, miáltal a címzett kevésbé involválódik, a tartalom megértése és nem a szituáció megéltés kerül előtérbe, azaz gyengül a szöveg interperszonális funkciója.

(ii) szintaktikai konstrukciók: rövid és egyszerű szerkesztésű mondatok alkotják a szöveget.

ANGOL:

– Can I play my tune? – asked Laura. Mrs. Large opened one eye. Must you? – she asked. I’ve been practising – said Lester. You told me to. Can I? Please, just for one minute. Go on then – sighed Mrs. Large.

NÉMET:

– Darf ich etwas vorspielen? – fragte ein Stimmchen.

– Wenn die Elefantkinder frühstückten, ging es meistens laut und unordentlich zu. **versus** The children were having breakfast. This was not a pleasant sight.

Fordítói műveletek: felemelés, összetett mondatok alkotása, implikáció kifejtése

A következmény: sérül az egyszerű mondatszerkesztés elve, az összetettebb, alárendelő szerkezet ismeretekre való következtetést közvetít. Ismét csak gyengül a szöveg interperszonális funkciója, a gyermek szerepe az ismereteket elsajátító és nem a tapasztalatokat szerző gyermeké.

(iii) kohéziós eszközök: A forrásnyelvi szövegben erős a textuális kohézió, amely segíti a követhetőséget és az érthetőséget a kisgyermek számára

– izomorfikus, ismétlődő szerkezetek használata (*Can I see ...*, *Can I have*, *Can I get*; *In came Laura*, *In came the baby*), amelyek ritmust adnak a szövegnek, és amelyek a szituációk és tevékenységek hasonlóságát emelik ki.

– visszatérő téma-réma struktúra: gyakori lineáris progresszió a téma-réma struktúra kialakításában a rematikus elemek előre helyezésével:

ANGOL:

- *In came the little one.*

NÉMET:

– Wohin gehst du Mama? – fragte Elefantinchen. **versus** Where are you going with that tray, Mum? – asked Laura. (sérül a kohézió, átstrukturálódik a szöveg utalásrendszere a kihagyással)

– weil ich fünf Minuten Ruhe haben möchte **versus** Because I want five minutes peace from you lot (sérül a kohézió, átstrukturálódik a szöveg utalásrendszere a kihagyással)

– Dürfen wir mitkommen? – fragte Elefantinchen. Nein, sagte Mutter. **versus** Can we come? – asked Laura as they trailed up the stairs behind her. No, said Mrs. Large. (kihagyás)

– In came Laura. In came the little one. (izomorfikus elemek kihagyása)

– Und sie hatte drei Minuten und fünfundvierzig Sekunden Ruhe, bevor die Kinder kamen, damit ihre Mutter nicht so allein wäre. *versus* she had three minutes and forty-five seconds peace before they all came to join her. (magyarázó betoldás célhatározói mellékmondattal)

Fordítói műveletek: kihagyás, utalások átszervezése, betoldás

A következők: az utalások átrendezésével gyengül a szövegkohézió, eltűnik az az utalási lehetőség, hogy gyerekek, játsszák lent (ti. nem tudjuk meg, hogy felmentek Mrs. Large-al). Sérül a szöveg ritmusa, az izomorfikus sémák ereje gyengül, mivel nem következetesen alkalmazza őket a fordító, így gyengül a szöveg esztétikai hatása is. A magyarázó betoldás ráerősít a szöveg tartalmi informatív funkciójára.

Összefoglalva: A célnyelvi szövegre jellemző az explicités, melynek következménye a gyengülő interperszonális funkció.

4.1.2 A diskurzus hangvétele (címezett és feladó viszonya)

A diskurzus hangvételének nyelvi elemzése azt tárja fel, hogy milyen tipikus nyelvi eszközök fejtik ki a feladó gondolati és érzelmi beállítódását, a társas szerepeket, valamint a társadalmi attitűdöt.

(i) a feladó beállítódása: A forrásnyelvi feladó a mai brit középosztálybeli, művelt köznyelv beszédmódjában szólal meg. Humorral fűszerezve láttatja a családi élet mindennapjait, empatikusan, és magával ragadóan mutatja be egy fiatal anyuka és porontyai mindennapjait. A történet karakterei elefántok, de a feladó ügyel arra, hogy ne a cuki állatok felé tolja el őket, a karakterek visszafogottak, nem harsányak.

(ii) a társas szerepviszonyok:

(a) feladó – címezett: a feladó azonos szintre helyezi magát mindkét címezett csoporttal, a szöveget felolvasó felnőttel, valamint a szöveg hallgatóival, a gyermekekkel. Ezt az empatikusság, az azonosulás fogalmaival írhatjuk le.

(b) feladó – a történet szereplői: a gyermekek egyéniségét tiszteletben tartó (névhasználat), a történetben a Laura, Lester és a baby együtt is, de önállóan is cselekszenek

(c) anya – gyermekek: az anya melegszívűen bánik a gyermekeivel, önálló egyéniségekként kezeli őket, néha következtelen, de mindig humoros és elfogadó

Lexikai eszközök: névhasználat (*Mrs. Large, Lester, Laura*) – individualitás, finoman humoros hatások – az időpontok, a mértékek megadásánál (*five minutes peace; one page – four and a half pages, one minute – three and a half times, she had three minutes and forty-five seconds of peace*)

NÉMET:

– Mrs. Large, Lester, Laura *versus* Mutter Elefant, Baby Elefant, Elefantinchen (individualitás feloldása)

Fordítói eszközök: absztrahálás hiperonímák használata révén

A következmény: A célnyelvi szövegből eltűnik a karakterek egyéni mivolta, az állatokat jelölő kifejezések használata megváltoztatja a feladó és a történet szereplői közötti viszonyt: a gyermekek egyéniségét nem védi többé a keresztnevek használata.

NÉMET:

– Warum, fragten die Kinder wie aus einem Mund *versus* Why? – asked Lester.

Fordítói eszközök: felelkezés

A következmény: az individualitás eltűnése, egyfajta negativizáció is érezhető azzal, hogy gyereksereggé válnak a gyerekek.

Ezt a negativitást erősíti az a hely is, ahol a mama már nem említi a gyerekek nevét (nem is teheti, mivel a német fordítás következetesen nem használja a neveket)

– Nein, sagte Mutter Elefant. *versus* No, Laura, said Mrs. Large.

Szintaktikai eszközök: a forrásnyelven egyszerű leíró formulák, amelyek azonban humoros hatást keltenek:

– Go on then. Just one page. So Laura read. She read four and a half pages of 'Little Red Riding Hood'.

NÉMET:

– The children were having breakfast. This was not a pleasant sight. *versus* Wenn die Elefantenkinder frühstückten, ging es meistens laut und unordentlich zu.

Fordítói eszközök: Összetett mondatok alkotása, azaz felelkezés.

A következmény: A finom és visszafogott humoros hatás és ezzel együtt az empaticus is eltűnik, inkább egy okító, magyarázó viszony rajzolódik ki a feladó és a címzett, azaz a történetet hallgató gyermekek között.

NÉMET:

– Geht spielen und zwar ins Kinderzimmer. *versus* You can play. Downstairs.

Fordítói eszközök: Összetett mondatok alkotása, azaz felelkezés egy magyarázó mellékmondatot bevezető kötőszóval *und zwar*.

A következmény: Ahogy a közvetlen megszólítások elmaradnak, és ezzel megváltozik a mama viszonya a gyerekekhez (keményebb, nem sugározza az anyai szeretet), úgy a *mégpedig* kötőszóval (és a megelőző tagmondatban szereplő felszólítással, ami az eredeti *can* segédigét váltja fel) egy közvetlen utasítás fogalmazódik meg. Vagyis átalakul az anya-gyermek viszony a fordításban, közvetlenebb, kevésbé empaticus viszony rajzolódik ki.

– **szociális távolság:** informális, a családokban megszokott oldott beszédmód
Lexikai eszközök: jelöletlen lexikai egységek, melyek nem utalnak sem nyelvi affektáltságra, sem pedig formális viszonyokra (*trailed up the stairs; plonked on; got in; got out*)

Szintaktikai eszközök: elliptikus struktúrák használata (*downstairs, by yourselves*), sok egyszerű névszói csoportok (*a milk jug; the morning paper; a deep, hot bath*), 's genitivusz használata (*five minutes' peace*).

A németben eltűnik néhány elliptikus struktúra (*downstairs*), helyükre inkább a formális és írott nyelvhasználat eszközei kerülnek (*und zwar* kötőszó)

Összefoglalva: A karakterek egyéni mivolta eltűnik, az állatokat jelölő kifejezések használata megváltoztatja a feladó és a történet szereplői közötti viszonyt: a gyermekek egyéniségét nem védi többé a keresztnevek használata. A finom és visszafogott humoros hatás és ezzel együtt az empatikusság is eltűnik, inkább egy okító, magyarázó viszony rajzolódik ki a feladó és a címzett, azaz a történetet hallgató gyermekek között.

4.1.3 A diskurzus módja (*diskurzus csatornája, a címzett bevonása*)

A diskurzusmód elemzésével feltárható, hogy milyen nyelvi eszközöket alkalmaz a feladó a szöveg csatornájának (írott, beszélt), valamint a címzettnek a szövegbe történő bevonására, illetve a címzett involváltságának, figyelmének fenntartására.

– **a diskurzus csatornája:** komplex, nem egyszerűen írott, hanem felolvasásra szánt szöveg, amely a felolvasó és a hallgató együttes jelenlétére alapoz, és amely a mindennapi élet valós szituációit modellálja

Fonetikai eszközök: a szövegben vastagon kiemelten részeket a felolvasó nyomatékosítva mondja (*What shall we do then? – asked Laura.; Go on, all of you, downstairs.*)

Szintaktikai eszközök: elliptikus struktúrák használata, amely tipikus a beszélt nyelvben (*Just one page; To the bathroom” – said Mrs. Large*), a gyakori kontrasztálás (*Can I play my tune – asked Lester. Mrs. Large opened one eye. Must you? – she asked.*), és az *and* kötőszó sűrű használata a rövid mondatok összekötésekor.

Kohéziós eszközök: az ismétlés, a párhuzamos szerkezetek gyakori használata: (*Can I see the cartoons in the paper? – asked Laura. Can I have the cake – asked Lester. Can I get in with you? – asked the little one.*)

– **a címzett bevonása:** a felolvasó és a hallgató együttes jelenlétének illúziója a szituációban

Szintaktikai eszközök: 1. és 2. személyű személyes névmások, birtokos névmások jelzik a közvetlen beszélgetés, sűrűn váltakoznak a kijelentő, a kérdő,

a felkiáltó, valamint a felszólító mondatok, ami nagyon is jellemző a beszélgetésekre

Kohéziós eszközök: gyakori beszédfordulók, közvetlenül egy adott címzethez irányuló megnyilatkozások

4.2 Szövegfajta megállapítása

Gyermekeknek szóló képeskönyv, amely hangos olvasásra szánt történet.

4.3 Szövegfunkció megállapítása:

Az angol nyelvű kiinduló nyelvi szöveg legfőbb célja a gyermekek szórakoztatása és szocializációja. A kötetet finom humor jellemzi.

A szövegfajta már eleve arra utal, hogy egy bizonyos csoport számára kijelölje, megerősítse a szociális helyzetét. A gyermekkönyv a gyermek számára megerősíti gyermek voltát, helyét és attitűdjét a családi kötelékben. Az interperszonális funkció tekinthető tehát a szöveg elsődleges funkciójának. Az eredeti regiszter dimenzióiban is ezt láthattuk:

4.3.1 Diskurzuszmező:

A történetben a valahova tartozás, a közelség, a családi élet körülvevő biztonság tematizálódik az anya és a három elefántgyermek karaktereinek segítségével, nyelvi szempontból a gyermek számára könnyen érthető eszközökkel.

4.3.2 Diskurzus hangvétele:

A társas szerepviszonyokból, a szociális távolságból és a feladó beállítódásából is az interperszonális funkció elsődlegességére utalnak. A karakterek humora, az informális, oldott beszédmód, a tegezés mind arra utalnak, hogy egy nem túlságosan erősen hierarchizált, az egyéni törekvéseknek teret engedő és méltányoló szociális és kommunikációs térben vagyunk.

4.3.3 Diskurzusmód:

Az emotív elemek jelenléte (*It was heaven*), a tematika konkrétsága, a címzettek folyamatos bevonása, az élőbeszéd illúziója, melyet erősítenek a rövid beszédfordulókból álló dialógusok. Mindezek ismételtelen csak az interperszonális funkció elsődlegességét példázzák.

Összességében azt mondhatjuk, hogy ez a szövegfunkció a német fordításban eltolódik az ismeretközlő, okító felé. Ez már a felütésben is, ahol a történetmesélés mikéntje megmutatkozik, szembeötlő: az eredeti szemléltető leírást a fordítás egy magyarázó értékeléssel váltja fel. Míg az eredeti szöveg az érzékekre hat, addig a fordítás az elménkre. A humoros részekből sok helyütt magyarázó, okító részek lettek.

Azaz a történetből, amelyet együtt él át olvasó és címzett és okító, ismeretközlő monológ lesz a célnyelven.

4.4 A szövegprofilok különbségei és összevetésük

4.4.1 Diskurzusmező:

Explicittség, magyarázó jelleg a fordításban, a tartalom kerül előtérbe.

4.4.2 Diskurzus hangvétele:

A karakterek egyéni mivolta eltűnik, az állatokat jelölő kifejezések használata megváltoztatja a feladó és a történet szereplői közötti viszonyt: a gyermekek egyéniségét nem védi többé a keresztnevek használata. A finom és visszafogott humoros hatás és ezzel együtt az empatikusság is eltűnik, inkább egy okító, magyarázó viszony rajzolódik ki a feladó és a címzett, azaz a történetet hallgató gyermekek között.

4.4.3 Diskurzus módja: A gyakori beszédfordulók továbbra is biztosítják a címzett bevonását, de a másik két dimenzió megváltozásával a bevonás célja megváltozik. Tanító, magyarázó és nem szemléltető jellegű.

Egy olyan rejtett fordítás keletkezik, amely csak azon az áron tud rejtett maradni, hogy alkalmazza a német gyerekkönyvekre oly jellemző ismeretközlő, okító funkciót, azaz kulturális filtert.

4.5 A fordítás értékelése

Vajon a fenti elemzés tükrében levonható-e az a következtetés, hogy a német fordítás nem tekinthető jól sikerült fordításnak? A helyzet – ahogyan az talán sejthető is – nem ilyen egyszerű. Megváltozik a fordított szöveg funkciója, a szövegprofil is jelentősen átalakult, de a megítéléshez figyelembe kell vennünk, hogy a német gyermekkönyveknek milyen funkciója (Grimm

mesék) van az adott nyelvi kultúrában. House egy 52 gyermekkönyvből álló korpuszt vizsgálva arra jutott, hogy a német gyermekkönyvek inkább tanító és kevésbé szemléltető jellegűek. Sokkal explicitebbek és sokkal inkább szeretnek valamilyen példázatot közvetíteni, mint az angol gyermekkönyvek. Ha ezen a szemüvegen keresztül nézzük a szövegeket, akkor a fordítás máris nem tűnik fel olyan rossz színben, hiszen a fordító alkalmazta a német gyermekkönyvekre vonatkoztatható kulturális filtert (tudatosan vagy nem tudatosan), azaz egy rejtett fordítást alkotott.

A rejtettségek tudhatók be a nevek kihagyása, a mondatszerkesztési mód megváltoztatása, a kohéziós viszonyok átalakítása és a humor, a szerzői involváltság eltűnése, valamint a helyére lépő objektív narráció, amely több távolságtartó elemet mozgat.

5 Tanulságok

Mindent egybevéve azt mondhatjuk, hogy a fordításkritika pontosan arra kell, hogy rámutasson, hogy a fordítói döntés (a rejtett vagy nyílt fordítás mellett) mennyire megalapozott. Ezért ebben az esetben nem tekinthetjük túlságosan szerencsésnek a rejtett fordítás létrehozását, hiszen az eredeti szövegnek éppen az interperszonális jellege adja a lényegét. Vagyis éppen a karakterek közötti bensőséges viszony, azaz az anyai szeretet sokrétű megnyilvánulása, a szituációk játékos, empatikus kezelése az, amely átszüremlik a címzettekre, a történetet hallgató gyermekekre. Ettől az élménytől megfosztja őket a formális, okító, magyarázó fordítás, pedig a fordítónak lehetősége lett volna arra, hogy a célnyelvi kultúrába új szint vigyen. Ezért annak ellenére, hogy a szöveg természetesen olvasható és beletagozódik a célnyelvi kultúrába, mégsem mondhatjuk, hogy a fordítás teljes mértékben betöltené a funkcióját.

Irodalom

- Albrecht, J. (1987): Wissenschaftstheoretischer Status und praktischer Nutzen der Übersetzungswissenschaft. In: Ehnert, R. & Schleyer, W. (Hg.): *Übersetzen im Fremdsprachenunterricht*. Regensburg: AKDAF, 9-23.
- Albrecht, J. (1990): Invarianz, Äquivalenz, Adäquatheit. In: Arntz, R. & Thome, G. (Hg.): *Übersetzungswissenschaft. Ergebnisse und Perspektiven. Festschrift für Wolfram Wilss*. Tübingen: Narr, 71-81.
- Crystal, D. & Davy, D. (1969): *Investigating English Style*. London: Longman.

- Dróth, J. (2002): Olvassuk újra a klasszikusokat! A fordítások minőségéről – Juliane House két könyvének ismertetése és kritikája a fordításpedagógia szemszögéből. *Fordítástudomány* 4.2, 100-105.
- Dróth, J. (2003): Képesítőfordítások és zárthelyi záróvizsga-fordítások értékelése az ágazati szakfordítóképzésben. In: Tóth, Sz. (szerk.): *Nyelvek és kultúrák találkozása*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kara, 315-319.
- Dróth, J. (2011): A fordítások értékelése a szakfordítóképzésben és a fordítói munka világában. *Fordítástudomány*, 13.2, 5-36.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, R. (1989): *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social Semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- House, J. (1977/1981): *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- House, J. (1997): *Translation Quality Assessment. A Model Revised*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- House, J. (2001): Translation Quality Assessment: Linguistic Description versus Social Evaluation. *Meta* 46/2, 243-57.
- House, J. (2002): Universality versus cultural specificity in translation. In: Riccardi, A. (ed.): *Translation Studies: Perspectives on an Emerging Discipline*. Cambridge: Cambridge University Press, 92-110.
- House, J. (2015): *Translation Quality Assessment. Past and Present*. London: Routledge.
- Horváth, P.I. (2011): *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Józan, I. & Szegedy-Maszák, M. (2005) (szerk.): *A „boldog Bábel”*. *Tanulmányok az irodalmi fordításról*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Klaudy, K. (2005): A fordítási hibák értékelése az életben, a képzésben és a vizsgán. *Fordítástudomány* 7.1, 76-83.
- Koller, W. (1992): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Koller, W. (1995): The Concept of Equivalence and the Object of Translation Studies. *Target* 7, 191-222.
- Kovácsné Dudás, A. (2007): Szállodai honlapok elemzése korpusznyelvészeti eszközökkel. *Fordítástudomány* 9.1, 97-108.

- Kovácsné Dudás, A. (2012): A beszélői beállítottság kontrasztív jellemzésének lehetősége pragmatikai modell alapján. *Argumentum* 8, 53-66.
- Kramliné Szalai, V. (2002): Magyarországi minőségmenedzsment a fordításban. *Fordítástudomány* 4.2, 14-36.
- Lesznyák, M. (2003): A fordítói kompetencia értékelése: helyzetkép és kutatási feladatok. *Fordítástudomány* 5.1, 60-80.
- Lesznyák, M. (2004): Feladattípusok és értékelésük a fordítások produktum-orientált pedagógiai mérésében. *Fordítástudomány* 6.2, 57-77.
- Malinowski, B. (1923): The Problem of Meaning in Primitive Languages. In: Ogden, Ch. O & Richards, I.A. (eds.): *The Meaning of Meaning*. New York: Harcourt, Brace and World, 296-336.
- Polcz, K. (2011): Pragmatikai ekvivalencia a beszédaktusok fordításában. *Magyar Nyelvőr* 135.2, 195-214.
- Szikszainé Nagy, I. (1999): *Leíró magyar szövegtan*. Osiris: Budapest.